

A legtöbb ember elég tisztességes

Most minden eddiginél nagyobb szükségünk van egy olyan emberképre, amely a bizalmon és a szolidaritáson alapul – mert az individualizmus és a versengés nem fog átsegíteni minket ezen a világvjárványon.

Most minden eddiginél nagyobb szükségünk van arra, hogy több reménnyel tekintsünk az emberi természetre. Miközben helyesen tesszük, ha fizikai távolságot tartunk a körülöttünk élőkől, hogy megállítsuk a vírus terjedését, hinnünk kell abban is, hogy ugyanezek az emberek, akiktől most fizikai távolságot tartunk, átsegítenek minket ezen a járványon. Bízunk kell bennük.

Ez az üzenet – miszerint csak együtt boldogulhatnak az egyének – nem új. Megtalálható egy orosz herceg figyelemre méltó történetében, aki anarchistává vált, és akinek fontos üzenete volt: Bízunk, bízunk, bízunk egymásban! Ez az ő története.

Herceg születik

Egy hideg téli napon Moszkva régi nemesi negyedében megszületik egy herceg, egy ősi és gazdag család legfiatalabb sarja. A családnak több mint kétezer jobbágya van, házukban hemzsegnek a cselédek. A herceg születésétől fogva kiváltságos életpálya várományosa.

Nyolcéves, amikor I. Miklós cár tiszteletére bált rendeznek a Nemesek Házában. A fiú több mint 50 gyermek társaságában, perzsa hercegnek öltözve vonul fel. Alighogy elfoglalják helyüket a moszkvai előkelőségek a nagyteremben, izgalom hullámszó végig a termen. Legnagyobb meglepetésére, az apró herceget kiemelik a menetből, és felviszik a cári emelvényre.

„Ilyen fiút várok tőled!” – kiáltja mellette piruló menyének a cár. Lehet, hogy a fiú komolysága, amellyel zászlóját tartotta, lehet, hogy a bundasapkája alól csigákban aláhulló fürtök büvölték el I. Miklóst. Az ifjú herceget akkor és ott előléptetik az apródok testületébe, ami akkoriban ritka megtiszteltetésnek számított. „Apám el volt ragadtatva” – emlékezett vissza évekkel később –, „és máris fényes udvari jövőt álmodott fia számára.” 1851. szeptember 3-án már nem volt két-

séges: Pjotr Alekszejevics Kropotkin fényes jövő várja.

Egy hihetetlen élet

Újabb 70 év telt el, mire Kropotkin ismét belépett a Nemesek Házának – ekkor már Szakszervezetek Házának – kapuján. Ahol kisleányként felemelték az emelvényre, ott most koporsóban feküdt. Temetésére 20 000 ember seregett össze. „A mi Pjotrunk”, így hívták az emberek. Nagy-Britanniában Oscar Wilde gyászolta „az egyik legtökéletesebb életet, amellyel valaha találkoztam”.

A herceg még életében nemzetközi hírességgé vált. Lehet, hogy a cár szeme fényének indult, de végül a fél világon át szökve menekült az orosz titkosrendőrség elől. Hogy miért? Mert a hercegnek volt egy gyökeresen felforgató ötlete; egy olyan ötlet, amely félelmet keltett az uralkodó elit szívében Oroszországtól Svájcig, Franciaországtól az Egyesült Államokig.

Pjotr Kropotkin úgy vélte, hogy a legtöbb ember elég tisztességes.

Milyen Pjotr?

Valószínűleg még sosem hallottad a nevét, pedig sokat tanulhatsz az anarchista hercegtől. Különösen most, amikor világvjárvány közepette, amely a második világháború óta a legnagyobb válság, sokan az együttműködés és a kapcsolat új formáit keressük, a remény új forrásait kutatjuk.

Kropotkin messze megelőzte korát. Elutasította mind a parancsuralmi kommunizmust, mind a kapitalizmus vasketrecét. Hitt az egyén erejében, de ugyanígy abban is, hogy egymás nélkül nem maradhatunk életben.

A világszerte növekvő egyenlőtlenység, az éghajlat felmelegedése és az átokfutó vírus idején eljött az a pillanat, amikor gyökeresen újra kell gondolnunk, hogyan élünk. Ez éppen elég ok arra, hogy visszautazzunk Oroszországba, a 19. század közepére. „Kropotkin nem messiás” – jegyzi meg egy brit történész, „de az írásai arra kényszerítenek minket, hogy elképzeljünk egy olyan politikát, amely segíthet megmenteni a világot”.

Pánik a börtönben

Remegő kézzel olvassa újra a feljegyzést. Egy zsebóra fedele alatt csempészték be, olyan kóddal írva,

amelyet csak Pjotr és bizalmasai ismernek. Néhány szűkszavú sor tartalmazza a szöktetés tervét. Két óra múlva legyetek készen – olvassa. Alig van idő gondolkodni.

Aznap délután Pjotr Kropotkin a katonai kórház udvarára viszik, fogolyként. A szíve hevesen ver. Az öt kísérő örnek fogalma sincs, mi fog történni; csak az orvos utasítását követi, hagyja, hogy a láthatóan beteg fogoly egy darabig ide-oda botorkáljon, ahogy más napokon is.

Körülbelül negyedóra telik el. Hirtelen egy hegedűs kezd játszani a börtön mögötti utcán. Egy lelkesítő mazurka tölti be az udvart, és Pjotr tudja, hogy eljött a pillanat.

Most! Két mozdulattal ledobja magáról flanelköntösét, és futásnak ered. „Megpróbál elszaladni! Állítsátok meg! Kapjátok el!” A nyitott kapunál fát rakodó parasztok igyekeznek feltartóztatni. Az őt, akit három katona szorosan követ, a nyomában van.

De a herceg túl gyors. „Ugorj be, gyorsan, gyorsan!” – kiáltja egy kint várakozó kocsis. A versenyló – amelyet éppen erre a célra hoztak – vágtaiba ugrik. Mögöttük kiáltások hallatszanak: „Tartsátok vissza őket! Kapjátok el őket!” Még veszélyesebb az előttük lévő orárhelyen álló katoná. Pjotr egyik barátjának sikerül elterelnie a figyelmét egy élősöködőről szóló történettel.

A kocsi teljes vágásban száguld végig az utcán, a szöktetés sikerül. A börtönőrök hajtóvadászatot rendelnek el, de mérföldekre nincs egy kocsi sem – mindet a herceg barátai bérelték fel. „Mindenütt barátokat láttunk – írta később Pjotr –, akik kacsintottak ránk vagy istenhozzádot mondtak, amikor gyönyörű lovunk teljes vágásban elhaladt mellettük.”

A herceg legsürgetőbb felismerése

Ennek a menekülésnek az emléke lett az alapja Kropotkin legnagyobb felismerésének 12 évvel később. Nem úttörő geológiai munkásságára vagy anarchista röpirataira gondolok, hanem az evolúció elméletének kiegészítésére, és az ebből következő, az emberi természetéről alkotott nézetére. Száz évvel ezelőtt elutasították és rágalmazták, most azonban sürgetőbb, mint valaha, hogy meghallgassuk.

1888-ban Pjotr London külvárosában élt, ahol végre békére lett. Egy nap ráakadt *Thomas Henry Huxley*, az ünnepezt tudós egyik esszéjére. A címe: A létért folytatott küzdelem: program.

Kiderült, hogy Huxley cinikus volt. Úgy vélte, hogy az emberek vadállatok: az erősek túlélnek, a gyengék pedig elpusztulnak. Leírta az „ember ember ellen és nemzet nemzet ellen” örökös harcát. Az egyetlen megoldás erre az evolúciós örvényre az, hogy hátat fordítunk természetünknek, és elfogadjuk a társadalom civilizáló hatását.

Ez az állítás számtalan korábbi gondolkodót idézett, a görög történelemtől, Thuküdidésztől kezdve *Thomas Hobbes* brit filozófusig, aki szerint a civilizáció csak vékony máz bestiális természetünkön. Ezzel Huxley – akit „Darwin bulldogjaként” is emlegetnek – tökéletesen kifejezte korának szellemiségét, amelynek kiindulópontja *Charles Robert Darwin*. A brit teológusból lett biológus 1859-ben, évekig tartó, emésztő kételkedés után készen állt arra, hogy elméletét a világ elé tárja. Egy forradalmi elméletet, amelyet egy hosszú csendes-óceáni hajóút

során dolgozott ki a Galápagos-szigeteken.

Egy barátjának azt írta, hogy a fajok eredetéről szóló könyv kiadása olyan érzés volt, „mintha gyilkosságot vallana be”. Aztán valami váratlan dolog történt. Nagy-Britannia gazdag elitje megvadult Darwinért. Végre úgy tűnt, hogy a brit társadalomban tatóngó egyenlőtlenségnek tudományos igazolása van. Huxley szavaival élve, ez magyarázatot adott arra, hogy miért a „kiváltságos fajok” győztek a „létért folytatott küzdelemben”.

A „szociáldarwinisták” amellet kezdtek érvelni, hogy az evolúciós elméletnek a politikát is át kell hatnia. Mint például a milliárdos *Andrew Carnegie*, aki esküdözött, hogy gazdagsága a természeti törvények terméke: „Elfogadjuk és üdvözljük (...) a nagy egyenlőtlenséget” – jelentette ki.

A filozófus *Herbert Spencer* százezernyi könyvet adott el, amelyekben az életet örök harcként jellemezte. A szegénységben élő emberekről így írt: „A természet egész erőfeszítése arra irányul, hogy megszabaduljon tőlük, hogy megtisztítsa tőlük a világot, és helyet

készítsen a jobbaknak.”

A gazdasági és biológiai elméletek kezdtek közeledni egymáshoz. A biológusok szerint a lét a túlélés és a szaporodás körül forog, a közgazdászok úgy vélik, hogy létezésünk célja a fogyasztás és a termelés. Abban egyetértettek, hogy mindezt a verseny mozgatja.

Egy anarchista születése

Amikor Kropotkin Huxley cikkének végére ért, visszagondolt a saját menekülésére. Eszébe jutott az a nő, aki az órába rejtett cetlit a börtöncellájába csempészte, a hegedűs, aki a mazurkát játszotta, a barátok, akik a város összes kocsját kibérelték. És ekkor döbbsent rá arra a felismerésre, amelyre a biológusok ma is építenek. Kropotkin rájött, hogy az embereket arra tervezték, hogy segítsenek egymásnak.

Elkezdett dolgozni legfontosabb könyvén, a „Kölcsönös segítség mint természettörvény”-en (1902). Írásában a 30 évvel korábbi hosszú útja során készített jegyzethalomra támaszkodott, amikor több ezer kilométeres expedíciót tett az Amuron, Szibéria fagyos, távol-keleti részén.

Kropotkin ezen a vidéken – ahol a levegő akár -40 Celsius-fokig is lehűlhetett – fogalmazta meg első gondolatait az együttműködésről és a barátságról. Bármerre nézett is, nem találta azt az „elkeseredett küzdelmet a létfeltételekért”, amelyet „a legtöbb darwinista (bár maga Darwin nem mindig) ... az evolúció fő tényezőjének tekintett”.

Szibériában az állatoknak együtt kellett működniük a túlélés érdekében. Kropotkin madarakat, halakat és rovarokat tanulmányozott. Bárhová nézett, mindenhol küzdelmet látott. Nem egymás ellen, hanem a szibériai hideg, a szárazság, a viharok és a hó ellen.

A herceg úgy vélte, hogy ez a természetes együttműködési hajlam az emberekre is vonatkozik. Látta, hogy a távoli falvak hogyan tudták magukat irányítani anélkül, hogy a cár a kisujját is megmozdította volna értük. Úgy gondolta, ez lehet a jövő társadalmá: a közösségek szövetsége, amelyben mindenki önkéntesen dolgozik együtt. „Szibériában elvesztettem minden hitemet az állami fegyelemben” – írta később. „Készen álltam arra, hogy anarchista legyek.”

Fél lábón közösségi,

fél lábón önző

Amikor Kropotkin eszméiről és a velük ellentétes uralkodó felfogás-

ról olvasunk, nem tudjuk elkerülni azt a kényelmetlen érzést, hogy rólunk van szó. Lehet, hogy a szociáldarwinizmus a 19. századból származik, de az emberi természet-ről alkotott nézete ma is minden oldalról körülvesz minket. Láthatjuk a londoni és a New York-i tőzsdén, az Apple és az Amazon ellátási láncában és elosztó raktáraiban, számtalan gazdasági vezető és döntéshozó fejében.

„A lényeg az, hölgyeim és uraim, hogy a kapzsiság (...) jó” – jelent ki *Gordon Gekko* az 1987-es *Tőzdecapák* (Wall Street) című filmben. „A kapzsiság tisztáz, utat tör magának és megragadja az evolúciós szellem lényegét.” Allítólag a kapzsiság és a félelem hajt minket. Az emberiség úgy emelkedett nagy magasságokba, hogy egymás ellen harcolt, és eltiporta a gyengéket. Mert az emberek állatok, akiket kizárólag az étel, a szex és a pénz motivál. Csak az állam erős keze képes megfékezni minket a szabályok, az egyezmények és az erőszak fégyvertárával.

Még ma is rengeteg jogszabály születik abból a feltételezésből kiindulva, hogy az emberek többsége rossz. Ezt a feltételezést folyamatosan biológiai tényként kezelik, holott semmi sem állhatna távolabb az igazságtól. „Túl sok közgazdász és politikus modellezi a társadalmat az örökös küzdelem alapján, amelyről azt hiszik, hogy a természetben létezik, de amely csupán kivetítés” – jegyzi meg *Frans de Waal* biológus. „Az emberi természetre vonatkozó feltételezések teljes felülvizsgálatára van elsősorban szükségünk.”

Ennek a vitának a jelentősége messze túlmutat a tudományon. Az emberi természetről alkotott nézeteinknek óriási hatásuk van arra, hogy miként alakítjuk ki demokráciáinkat, iskoláinkat és munkahelyeinket. A Huxley és Kropotkin közötti vita a legnagyobb kérdésekről szól, amelyeket feltehetünk. Mit jelent embernek lenni? Hogyan kellene megszerveznünk magunkat? Megbízhatunk-e egymásban?

Kropotkin tudta, hogy a természetben is van önzés, küzdelem és erőszak. De azt is megértette, hogy a szociáldarwinisták képtelenek észrevenni valami még nagyobb dolgot: a kölcsönös segítségnyújtást. Könyve óta hatalmas tudományos irodalom jelent meg az emberek és állatok altruizmusáról és kedvességéről. „Két lábón járunk, egy közönségi és egy önző lábón, és ez soha nem fog megváltozni” – írja de

Waal, aki tudományos értelemben Kropotkin dédunokája.

Az viszont nem mindegy, hogy melyik lábunkat tesszük előre. Az elmúlt évtizedekben sántikáltunk, egyre inkább az önző lábunkra támaszkodva – és nem következmények nélkül. Aki mástól a legrosszabbat várja el, az a legrosszabbat hívja elő önmagából.

Az emberi természetről szóló elméletek – ellentétben a molekulákról vagy a fekete lyukakról szóló elméletekkel – egyszerűen azért válhatnak valóra, mert hiszünk bennük. Ezt a jelenséget az 1990-es évek elején figyelte meg *Robert Frank* közgazdász professzor, aki látta, hogy diákjai annál önzőbbek lettek, minél tovább tanultak közgazdaságtant. Idővel úgy tűnt, hogy olyan emberekké váltak, amilyen emberkép alapján tanították őket.

Mi történe, ha ezt megfordítanánk? Mi lenne, ha az iskolák, a vállalkozások és a kormányok abból indulnának ki, hogy a legtöbb ember a legjobbat hozza ki magából? Mi lenne, ha a bizalomra és az együttműködésre való hajlamunk alapján szerveznénk magunkat – azaz egy olyan hajlamra építenénk, amelynek több százmillió éves evolúciós alapja van?

Talán nem kellene arra tanítanunk a gyerekeinket, hogy versenyezzenek egymással. Talán kevesebb alkalmazott lenne depressziós. Talán nem lenne szükségünk annyi irányítóra és ellenőrre. Talán áttérhetnének a demokrácia más, közvetlenebb formáira. Talán a pénzügyi szektor visszatérhetne eredeti hivatásához, és a társadalmat szolgálhatná önmaga helyett.

Kropotkin tragédiája az, hogy túl korán volt igaza. A 20. század nagy ideológiai csatája a kapitalizmus és a kommunizmus közötti küzdelem volt; de az anarchista herceg meg volt győződve arról, hogy ezek csak ugyanannak az emberi érmének, közös emberségünknek két oldala.

Az 1917-es forradalom után Kropotkin visszatért szülőhazájába, Oroszországba. Csalódnia kellett. Úgy tűnt, hogy az új diktátor, Vlagyimir Lenin szembemegy az elképzeléseivel. Kropotkin 1920-ban dühödtt levelet küldött neki, amelyben arra figyelmeztette, hogy a „szocializmus” szó egy napon átoknak fog minősülni. Az államszocializmus, jósolta, „egy új, a réginél is szörnyűbb zsarnoksághoz” fog vezetni.

Az utolsó ideológia

Pjotr Kropotkin élettörténete inkább Hollywood-i forgatókönyvnek hangzik (miért nincs még róla sikerfilm?), de úgy gondolom, hogy a herceg eszméi ma sürgetőbbek, mint valaha. Mert ha valamire szükségünk van ezekben az időkben, akkor az az emberiség reményteljes szemlélete.

Egyéves voltam, amikor a berlini fal leomlott. A kapitalizmus és a kommunizmus közötti nagy csata már véget ért. Amikor általános iskolába jártam, az ideológiák korát befejezettnek, lezártnak nyilvánították. Amikor az én generációm felnőtte vált, 2008-ban, az újabb gazdasági világválsággal az utolsó ideológia is összeomlott: a mindentudó piac ideológiája.

A piac nem bizonyult kevésbé bürokratikusnak és elnyomónak, mint az állam. Pontosabban, a piac „láthatatlan keze” túl gyakran álcázza az állam vasöklét. A politikusok a választóvonal mindkét oldalán hajlamosak negatív képet alkotni az emberi természetről: a jobboldal azt gyanítja, hogy a legtöbb ember önző és lusta; a baloldal gyakran nem bízik abban, hogy az emberek képesek meghozni saját döntéseiket.

Ne értsenek félre: Kropotkin munkásságában sok minden elavult, sőt talán még naiv is. Én nem a kormány nélküli társadalmat támogatom, ahogy ő tette. Nem hiszem, hogy forradalmakkal hirtelen meg lehet változtatni a világot, és legfőképpen nem hiszek abban az erőszakban, amelyet egyes anarchisták – köztük fiatal korában Kropotkin is – szükségesnek tartanak ennek eléréséhez.

Ennek ellenére azt hiszem, itt az ideje leporolni azokat a régi köteteket és röpiratokat. Sokáig úgy tűnt, hogy a történelem bebizonyította: az emigráns herceg tévedett. Kropotkin egy Moszkvától északra fekvő aprócska faluban élte le utolsó napjait, éhezve, betegen és jövő miatti aggodalommal telve. Minden nap dolgozott néhány órát utolsó könyvével, amely a természetben és az emberi természetben rejlt jóról szólt.

A Pjotr Alekszejevics Kropotkinnal kezdődött történet még korántsem ért véget. Épp ellenkezőleg, úgy vélem, jó esély van rá, hogy még csak most kezdődik.

Rutger Bregman

Ford.: D. J.

Forrás: De Correspondent, 2020. május